

УДК 343.9; 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.57>

КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ І ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Волобуєв А.Ф.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9419-7446

Орлова Т.А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7635-1160

Волобуєв І.Р.,

здобувач вищої освіти факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0008-2607-0548

Волобуєв А.Ф., Орлова Т.А., Волобуєв І.Р. Корупція в Україні: соціально-економічне підґрунтя і шляхи подолання.

Стаття присвячена визначенню соціально-економічних детермінантів корупції в Україні на основі аналізу концепції співвідношення держави і громадянського суспільства, що ґрунтується на ринковій економіці. Констатується, що корупція є вродженою соціальною хворобою, притаманною державному апарату. Висловлюється та обґрунтовується ідея, що в сучасних умовах поряд з удосконаленням механізму притягнення винних до відповідальності (зокрема, кримінальної) більш важливим є визначення соціально-економічного підґрунтя появи, живлення і зростання корупції. Чітке та глибоко усвідомлене визначення детермінуючих соціально-економічних факторів є необхідною передумовою їх усунення чи нейтралізації негативного впливу на розвиток українського суспільства.

Стверджується, що основою живлення і зростання корупції в Україні є постсоціалістичне уявлення про функції держави в суспільстві, яке обрало шлях ринкового економічного розвитку. Коли держава має забезпечувати розвиток усіх сфер і зростання добробуту населення, що властиве тоталітарним режимам, неминучим стає панування державного апарату над громадянським суспільством і процвітання корупції. Така держава завжди прагне поставити під контроль громадян за своїми правилами, які визначаються не громадянськими інститутами. Такі правила встановлюються в закритих для суспільства бюрократичних нетрях, що неминуче породжує свавілля і корупцію державного апарату. Саме наслідком свавілля державного апарату є сучасний стан стагнації України, її відставання в економічному і соціальному розвитку в порівнянні з іншими постсоціалістичними країнами, в яких пріоритет отримали інститути громадянського суспільства. У статті пропонуються шляхи подолання найбільш впливових чинників корупції. Вони пов'язані з обмеженням сфер державного управління і повноважень державного апарату, які негативно впливають на розвиток суспільства. Констатується, що їх реалізація буде мати труднощі, пов'язані не тільки з усвідомленням їх необхідності, але й з супротивом бюрократії.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, детермінанти корупції, корупційне мародерство, державний апарат, громадянське суспільство, постсоціалістичні уявлення, ринкова економіка.

Volobuev A.F., Orlova T.A., Volobuev I.R. Corruption in Ukraine: socio-economic background and ways to overcome.

The article is devoted to the definition of socio-economic determinants of corruption in Ukraine based on the analysis of the concept of the relationship between the state and civil society. This concept is based on the requirements of a market economy. It is stated that corruption is an innate social disease inherent in the state apparatus. The idea is expressed and substantiated that in modern conditions, along with improving the mechanism for bringing the guilty to criminal responsibility, it is more important to determine the socio-economic basis for the emergence, maintenance and growth of corruption. A clear

and deeply understood definition of the determining socio-economic factors is a necessary prerequisite for their elimination and neutralization of the negative impact on the development of Ukrainian society.

It is argued that the basis for the nourishment and growth of corruption in Ukraine is the post-socialist idea of the functions of the state in society, which has chosen the path of market economic development. When the state must ensure the development of all spheres and the growth of the population's well-being, which is characteristic of totalitarian regimes, the domination of the state apparatus over civil society and the flourishing of corruption become inevitable. Such a state always seeks to put citizens under control according to its rules, which are not determined by civil institutions. Such rules are established in bureaucratic slums closed to society, which inevitably gives rise to arbitrariness and corruption of the state apparatus. It is precisely the consequence of the arbitrariness of the state apparatus that is the current state of stagnation of Ukraine, its lag in economic and social development compared to other post-socialist countries, in which civil society institutions have received priority. The article proposes ways to overcome the most influential factors of corruption. They are associated with the limitation of the spheres of state administration and the powers of the state apparatus, which negatively affect the development of society. It is stated that their implementation will have difficulties associated not only with the awareness of their necessity, but also with the resistance of the bureaucracy.

Key words: criminal responsibility, determinants of corruption, corrupt looting, state apparatus, civil society, post-socialist ideas, market economy.

Постановка проблеми. Останнього часу Україну, яка майже чотири роки знаходиться у стані екзистенціальної війни, стрясають корупційні скандали на величезні суми, у тому числі розкрадання коштів оборонного бюджету при закупівлях продуктів харчування для ЗСУ, військового спорядження, озброєння і боєприпасів, будівництві захисних споруд тощо. Зумовлена обставинами воєнного стану закритість такої інформації для громадянського суспільства сприяла формуванню у державних високопосадовців відчуття всюдозволеності і безкарності, що ставить Україну на межу існування, як суверенної держави. На цьому тлі досить популярним у суспільстві стало використання терміну «корупційне мародерство». Вжиті у 2022 році заходи впровадження у кримінальне законодавство щодо окремих корупційних злочинів (але не всіх) кваліфікуючої обставини «вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану» не надали відчутного результату [1]. Та, мабуть, вони й не могли дати очікуваного позитиву при відсутності системного підходу до застосування кримінально-правових заходів у протидії корупції, дотриманні принципу верховенства права. Прогалини у кримінально-правовій політиці щодо реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності й адекватного покарання за корупційні діяння нівелюють усі гучні декларативні положення і гасла. Шкода від цього є очевидною – падіння мотивації особового складу ЗСУ, ухилення військовозобов'язаних від мобілізації, зневіра цивільного населення у можливості перемоги на полі бою тощо. Не менш значущим в негативному аспекті є й вплив наслідків масштабної корупції на скорочення фінансової допомоги країн-союзників у протистоянні агресії. Наразі очевидною є потреба у терміновому визначенні соціально-економічного підґрунтя, яке живить і стимулює корупцію, та шляхів її подолання.

Метою статті є визначення соціально-економічних детермінантів корупції в Україні та шляхів їх нейтралізації на основі аналізу концепції співвідношення держави і громадянського суспільства, які ґрунтуються на ринковій економіці.

Стан опрацювання проблематики. Проблема корупції в Україні та вироблення ефективних способів протидії їй, зокрема в уже існуючих умовах збройного конфлікту була предметом дослідження багатьох авторів-правників. Переважно увага зосереджувалася на кримінально-правовому і кримінологічному аспекті корупції, а саме визначенні її детермінантів та підвищенні ефективності роботи антикорупційних органів (А.А. Вознюк – 2019 [2], Ю.В. Орлов – 2019 [3], О.В. Легка – 2020 [4], М.Ю. Шуп'яна – 2023 [5] та ін. Сформульовані положення безумовно представляють інтерес, але вони не торкаються соціально-економічних передумов корупції, пов'язаних з виконанням державним апаратом функцій, неприйнятних в умовах ринкової економіки та формування громадянського суспільства. Уявляється, що саме цей аспект дослідження корупції є одним із найбільш актуальних в сучасних умовах.

Викладення основного матеріалу. Корупція (лат. *corruption* – продажність, підкуп) є соціальною хворобою, перш за все, державного апарату, яка у кожній країні має своє соціально-економічне і психологічне коріння, зумовлене особливостями історичного розвитку. Її сутність полягає у прагненні державного посадовця до використання наданих публічних повноважень не для виконання нормативно визначених суспільно-корисних функцій, а для особистої або корпоративної вигоди, збагачення. Законом України «Про запобігання корупції» введено в юридичний обіг поняття «корупційне правопорушення» і «правопорушення, пов'язане з корупцією» [6]. За їх вчинення,

зокрема встановлено кримінальну відповідальність (*примітка* до ст. 45 КК України). Їх суспільна небезпека полягає у руйнуванні системи державного управління, яке перестає спиратися на встановлені правовими нормами правила і процедури, а реалізується за поняттями, сформованими у бюрократичному середовищі.

Проте уявлення, що найбільш ефективним засобом протидії корупції є притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб, виглядає досить поверхневим підходом «пожежного» характеру. Видається, що немає контраргументів стосовно позиції Ю.В. Орлова, відповідно до якої нагромадження спеціалізованих державних антикорупційних органів (НАБУ, САП, НАЗК та ін.) з метою притягнення винних до юридичної відповідальності само по собі є лише засобом фіксації поверхневих проявів аберацій суспільного розвитку [3, с. 122-123]. Звичайно, можна цілком погодитися з пропозицією про посилення кримінальної відповідальності за корупцію в умовах воєнного стану і розроблення ефективного механізму контролю та прозорості у сфері оборонних закупівель і фінансування [7, с. 8]. Але поряд з цим більш важливим в стратегічному аспекті є визначення соціально-економічного підґрунтя появи, живлення і зростання корупції та його усунення або нейтралізації. Видається, що для України таким підґрунтям є постсоціалістичне уявлення про функції держави в суспільстві, яке обрало шлях ринкового (капіталістичного) розвитку. Після розпаду Радянського союзу і набуття Україною статусу суверенної держави у свідомості багатьох державних діячів, правників і цивільного населення залишалося стійке уявлення, що саме держава має забезпечувати економічний і соціальний розвиток, зростання добробуту. Є очевидним, що така парадигма є родимою плямою соціалізму, коли на державу покладалося регулювання і забезпечення усіх сфер життя. І нажаль вона знайшла правове закріплення в Конституції України 1996 р., яку правник конституціоналіст В.В. Речицький цілком обґрунтовано оцінює як таку, що робить акцент на державі, але не на громадянському суспільстві, свободах і приватній ініціативі його членів. Українська конституція на відміну від американської, яка сфокусована на праві кожного вільно чинити власною долею, фіксує державну патерналістську орієнтацію-парадигму, коли на державі сконцентровується й народний добробут, й егалітаризм, й колективна безпека [8, с. 48]. Видається, що саме така парадигма призвела до стагнації українського суспільства, коли воно, маючи набагато більший економічний і науково-технічний потенціал в порівнянні з іншими постсоціалістичними країнами, наразі у своєму економічному розвитку опинилася позаду багатьох із них (Польщі, Латвії, Литви, Естонії та ін). Відтворення цієї парадигми в конституційних положеннях створює правові передумови відродження авторитаризму, навколо якого, як видається, й точиться сучасна політична боротьба в Україні, підживлюючи корупцію.

Українцям, які протягом десятиліть привчалися до всеохоплюючого та авторитарного державного управління усіма сферами життя, досить важко було у своїй масі дійти розуміння, що несоціалістична держава повинна виконувати досить обмежені функції і має контролюватися громадянським суспільством. Біда полягає у повільному і непослідовному відході від закритості і непідконтрольності державної влади, що безумовно породжує корупцію. Їй сприяє й фактичне поєднання державної влади й економіки, властиве тоталітарним режимам з централізованою державною системою управління економічними процесами. Доволі гострою проблемою є й призначення на відповідальні державні посади некваліфікованих осіб, які демонструють лише безмежну особисту відданість «верхньому начальнику». У цьому сенсі звертається увага на висловлювання Вацлава Гавела про те, що на вищі публічні посади необхідно залучати успішних і чесних людей, які зазвичай таких посад уникають. Навпаки, такі посади з окладом у 10 тисяч євро при мінімальній зарплаті 200 євро, активно намагаються зайняти люди при відсутності у них зазначених чеснот [9, с. 75]. Тому й потрібні системні зміни, оскільки навіть чесна людина, яка потрапляє на публічну посаду не може змінити систему уже зацементованих корупційних стосунків, вона примушується стати такою ж як усі, або система виштовхне її.

Є підстави для констатації, що природний для ринкової економіки розподіл функцій між державним апаратом і вільними суб'єктами ринку та громадянськими інституціями в Україні досі не сформувався чи навіть став ще гіршим в останні роки. Державні органи управління в Україні продовжують функціонувати за минулими правилами, які суперечать вимогам ринкової економіки, що є нонсенсом. Адже ринкові відносини – це конкуренція не тільки у виробництві і збуті продукції, але й в обміні ідеями, у тому числі щодо розвитку окремих соціальних сфер.

Держава завжди прагнула і прагне своїми правилами поставити під контроль поведінку своїх громадян, використання ними прав і свобод, зумовлених ринковими відносинами. Але ж сталося так, що ці правила виробляються не громадянським суспільством, а визначаються в закритих для здійснення контролю бюрократичних нетрях, що неминуче породжує корупцію. Провали ж та неефективність державного управління офіційно й неофіційно пояснюється недосконалістю законодавства, прогалини і суперечності якого нерідко умисно закладаються у нормативно-правові акти зацікавленими державними посадовцями. Й усувати такі прогалини і суперечності ніхто особливо

не прагне, оскільки в «правовому тумані» державний апарат має можливість безконтрольно отримувати приховані «дивіденди». У зв'язку з цим державні високопосадовці категорично не бажають відмовлятися й від свого впливу на розподіл бюджетного «пирога» на основі домовленостей у бюрократичному середовищі.

Видається, що головною у протидії корупції має стати ідея, що державний апарат (бюрократія) повинен виконувати тільки ті функції, які він здатний ефективно виконувати за правовими нормами і під контролем інститутів громадянського суспільства (наприклад, оборона, правоохоронна сфера і судочинство, податкова і фінансово-кредитна політика). Всі інші сфери мають управлятися на основі реалізації свобод, приватної ініціативи членів та інститутів громадянського суспільства, яке розвивається на основі ринкових відносин. З урахуванням цього видаються перспективними наступні шляхи усунення корупційних загроз, що мають бути реалізовані громадянським суспільством України.

1. *Кардинальне скорочення кількості державних підприємств*, через які і здійснюється розкрадання державних коштів і збагачення державних посадовців при здійсненні ними закупівель товарів, робіт і послуг. Саме державні підприємства схильні робити закупівлі за завищеними цінами і з залученням різного роду посередників, здійснювати «відкати» учасникам обладок і різним державним контролерам. Парадокс полягає у тому, що приватний підприємець прагне щось побудувати чи купити з найменшими витратами ресурсів, а державний управлінець навпаки – зробити те ж саме, але якнайдорожче.

Тому не потребує доказів теза, що держава з її бюрократичним апаратом є неефективним підприємцем, оскільки державні посадовці не зацікавлені в ефективності очолюваних ними підприємств, вони не вкладають у них власні ресурси і не ризикують ними. Згідно даних Департаменту політики власності Міністерства економіки у 2024 році в Україні налічувалося понад 3 тисячі держпідприємств, з яких тільки 15% були прибутковими [10]. Тобто 85% державних підприємств не заробляють кошти. Вони існують тільки за рахунок фінансової підтримки з боку державного бюджету (дотацій, субсидій, субвенцій, кредитів чи податкових пільг), фактично «проїдаючи» кошти платників податків, які б мали витрачатися в інших суспільно важливих сферах, стимулюючи їх розвиток.

2. *Збалансування податкового законодавства* таким чином, щоби підприємці мали норму прибутку, яка б стимулювала розширення бізнесу і підвищення його ефективності, формування впевненості у можливості передачі його у спадок своїм нащадкам. Загальновідомо, що існуюче податкове законодавство містить занадто багато зборів і платежів, які змушують суб'єктів підприємницької діяльності ухилятися від їх сплати і йти в «тіньову» економіку. А велика кількість різного роду перевірок з боку державних структур зумовлює сплату «даннини», розмір якої потім закладається у ціну товарів, робіт і послуг, що перманентно підвищує вартість життя населення. Тому ціни в Україні суттєво вищі у порівнянні з цінами у багатьох постсоціалістичних країнах. Важливим у цьому аспекті є й захищеність приватної власності від різного роду рейдерських захоплень підприємств, що покликаний забезпечувати незалежний і справедливий суд з орієнтацією на верховенство права, як вказує Європейська комісія [11].

3. *Скорочення галузей, управління якими здійснюється центральними органами державної влади* (міністерствами, відомствами). Уявляється порочним прагнення держави централізовано управляти всіма сферами життя суспільства, збільшуючи кількість міністерств і роблячи розвиток таких сфер залежним від волі держчиновників з відповідними витратами бюджету. Існує низка сфер, функціонування яких з великою користю можна було б віднести до компетенції місцевих органів самоврядування, громадських організацій і структур за прикладом США (культура, освіта, наука, спорт, сільське господарство тощо).

4. *Ліквідація інституту державних суб'єктів у сфері медіа*. Незалежні суб'єкти медіа повинні бути засобами контролю за функціонуванням державного апарату з боку громадянського суспільства, який здійснюється шляхом інформування про суспільно значущі події. Не повинно бути засобів масової інформації, які фінансуються з державного бюджету, оскільки це надає можливість державним управлінцям різного рівня маніпулювати суспільно значущою інформацією за рахунок платників податків і приховувати провали та неефективність державного управління. Неприйнятним є й державний контроль за незалежними (суспільними, приватними) суб'єктами медіа, наприклад, шляхом відмови у реєстрації та акредитації чи іншого обмеження доступу до суспільно значущої інформації. Потрібно зазначити, що ці ідеї знайшли певне відображення в Законі України «Про медіа» № 2849-IX від 13 грудня 2022 року [12], але, на жаль, без визначення чіткого механізму притягнення до відповідальності за порушення прав суб'єктів у сфері медіа. Тобто журналістика має стати незалежним від держави інститутом громадянського суспільства, покликаним повідомляти про різного роду чиновницькі зловживання, зокрема у формі журналістських розслідувань [13].

Висновки. Звичайно, автори усвідомлюють, що наведені міркування і пропозиції не вичерпують всієї проблематики формування та реалізації антикорупційної політики в Україні. Існують й інші ас-

пекти запобігання корупційних правопорушень, які стосуються визначення детермінуючих факторів, що знаходяться у площині антикорупційної правотворчості та діяльності антикорупційних органів в окремих соціальних сферах (економіки, правоохоронної діяльності, судоустрою тощо). Але видається, що головна проблема полягає у зміні конституційної парадигми щодо ролі держави у житті українського суспільства, яке все ще знаходиться в процесі переходу від авторитарної до демократичної системи управління. Видається, що саме на цій основі можливе розроблення ефективного механізму притягнення до юридичної відповідальності винних у корупції осіб. Складності такого переходу зумовлені не тільки соціалістичним «отруєнням» багатьох українців, але й супротивом бюрократичного апарату, який звик до владних неконтрольованих суспільством повноважень. Проте цю дорогу здолає тільки той, хто вперто і цілеспрямовано йде до усвідомленої бажаної мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України № 2117-IX від 3 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n10>.
2. Вознюк А.А. Реальні причини топ-корупції в Україні та нереальні способи протидії їй. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 44–45. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e787b420-224b-4080-969c-f4cc9d44124f/content>.
3. Орлов Ю.В. Корупція як криза соціальної ідентичності. *Особливості застосування антикорупційного законодавства*: від розслідування до вироку суду. Харків. 2019. С. 122-125. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_10_2019/pdf/39.pdf.
4. Легка О.В. Основні детермінанти, які зумовлюють корупційні правопорушення в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 44-49. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.6>.
5. Шуп'яна М.Ю. Корупційна злочинність: до питання детермінації. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 5. С. 157-162. DOI <https://doi.org/10.32782/39221567>
6. Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
7. Ганжа Олександр. Кримінально-правова протидія корупції в правоохоронних органах під час дії воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. Спеціальний випуск № 1. С. 7-14. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15800/1/1.pdf>.
8. Речицький В.В. Неформальний конституціоналізм – II. Друге доповнене видання. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2021. 440 с.
9. Речицький Всеволод. Парадокс наслідків Макса Вебера в контексті українського конституціоналізму. *Філософія права і загальна теорія права*. 2021. № 2. С. 54-82. DOI: <https://doi.org/10.31359/2227-7153-54>.
10. В Україні лише 15% державних підприємств є прибутковими. URL: https://biz.ligazakon.net/news/226721_v-ukran-lishe-15-derzhavnikh-pdprimstv--pributkovimi.
11. Єврокомісія вимагатиме від України повернутись до антикорупційного курсу та посилити верховенство права – Reuters. *Дзеркало тижня* 04.11.2025. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/jevrokomisija-vimahatime-vid-ukrajini-povernutis-do-antikoruptionsijnoho-kursu-ta-posiliti-verkhovenstvo-prava-reuters.html>.
12. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року, № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20?find=1&text=%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F#w1_1.
13. Волобуєв А.Ф. Кримінальне провадження і журналістське розслідування: конкуренція чи взаємодія. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 1. С. 266-283. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-31-1-266>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.01.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026

Дата публікації: 2.02.2026